

УДК 811.161.2'38:821.161.2.09

Ірина Левчук

МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ ВИЯВ АВТОРСЬКОГО «Я» В ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ ПРАЦЯХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглянуто специфіку мовностилістичного вияву авторського «я» в літературно-критичних працях Лесі Українки. Проаналізовано дві форми вираження авторської присутності: експліцитну та імпліцитну, зокрема встановлено домінування непрямих засобів. З'ясовано, що з-поміж відкритих форм мовностилістичного вияву «я» автора перевагу надано займенникам 1-ої особи однини та множини, які зумовлюють публіцистичність та емоційність викладу. Зосереджено увагу на метатекстових одиницях, що передають оцінку інформації, як найуживанішому серед непрямих способів вираження авторської присутності. Досліджено, що вибір форм вираження авторського «я» зумовлено не лише жанром, а й загальноприйнятими в певній сфері спілкування вимогами для забезпечення ефективного комунікативного акту в площині «читач – автор».

Ключові слова: комунікативний акт, комунікативна поведінка, авторське «я», метатекстові одиниці, експліцитний / імпліцитний засіб вираження.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальною проблемою сучасного мовознавства є дослідження міжособистісного спілкування, моделювання поведінки мовної особистості, встановлення умов ефективного комунікативного акту, зокрема в площині «читач – автор» наукового тексту. Щоправда, О. О. Селіванова звертає увагу на ще один важливий складник досліджень, зазначаючи, що «у різних напрямках сучасної комунікативної лінгвістики автор також розглядається у відповідних аспектах: особистісному, соціальному, культурному, етнічному тощо. Автор має певні статусні, позиційні й ситуаційні ролі, керується певними мотивами, інтенціями, установками, програмує власну комунікативну діяльність на підставі стратегій, реалізує їх у тактиках проведення, корекції спілкування та контролю над ним» [10, с. 15].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Українська лінгвістика, як відомо, має кілька розвідок, присвячених вивченню специфіки авторського коментаря в науковому тексті, як-от праці Л. А. Алексієнко [1], С. К. Богдан [3]. Особливості вияву авторського «я» та його функційно-стильове навантаження розглядає також у статтях Н. Г. Гнатюк [4; 5], однак аналізує передусім англійські наукові тексти XVI–XIX ст. Ґрунтовне дослідження рис типологічної моделі образу автора та образу читача на матеріалі англійської наукової прози здійснено в монографії «Текст як одиниця наукової та художньої комунікації» І. М. Колегаєвої [7]. Привертають увагу праці Н. Ф. Непийводи щодо використання метатекстових одиниць у науковому стилі як нейролінгвістичному коді та відтворення

психологічного портрета автора наукового тексту [8; 9]. Проте специфіку комунікативної поведінки автора – суб'єкта наукового повідомлення, зіставляючи тексти різних культурних традицій, уперше розглянула І. Л. Баріш у статті «Етнолінгвістичні аспекти наукової комунікації» [2].

Мета і завдання статті. На нашу думку, важливим завданням є аналіз мовностилістичних форм вираження авторського «я» в діяхронії, зокрема в текстах XIX–поч. XX ст., періоду активного розвитку українського наукового стилю. Зауважимо, об'єктом дослідження слугують літературно-критичні статті Лесі Українки, написані в другій половині 90-х і на початку 900-х років XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Авторська присутність у проаналізованих текстах репрезентована за допомогою експліцитних та імпліцитних форм, однак приховані форми переважають. Як слушно зауважує О. Н. Ємельянова, усі різноманітні форми присутності автора в тексті залежать від його родової та жанрової специфіки. Зокрема, на мовному рівні «участь автора позначається на вживанні егоцентричних слів (інколи, напр., О. В. Падучева, їх називають «дейктичними словами»): займенників (я, ти, цей), прислівників (тут, зараз, там), часток (он, той), а також показників суб'єктивної модальності (за В. В. Виноградовим) – вставних слів і словосполучень, модальних слів і т. ін., які вказують на мовця» [6, с. 14].

Варто зазначити, що поширеним способом прямого, безпосереднього вияву авторського «я» в літературно-критичних працях Лесі Українки є використання особового займенника 1-ої особи однини. Наприклад: «...**я** дозволю собі підкреслити тут одну дрібницю, що, зрештою, може мати і не дрібне значення в публіцистичній практиці» [11, с. 245]. Ефект присутності автора в тексті посилено завдяки оцінній інформації, зокрема використання «критичних» конструкцій. Проте Леся Українка наголошує при цьому на некатегоричності своїх міркувань, залишаючи тим самим читачеві можливість погодитись із висловленими аргументами чи заперечити їх. Наприклад: «**Я не маю претензії на авторитетність в історико-політичних справах, та, може, се не біда, бо варто часом знати, що думають про живі питання нашого часу не тільки наукові авторитети або політичні провідники, але й звичайні, середні люди «з юрби», що, зрештою, в останньому рахунку найбільше платять не раз і за помилки і за героїства авторитетів та провідників. Нехай мій голос буде просто «голосом з народу», – на більше значення я не важу**» [11, с. 234].

Однак здебільшого авторська присутність у тексті підкреслена займенником 1-ої особи множини. Цей стилістичний засіб дозволяє авторові не тільки висловлювати свої думки, погляди, висновки з певної проблеми, а й залучати читачів до участі в обговоренні, напр.: «Вже в найдавніших пам'ятниках людської творчості **ми** стрічаємо елементи літературної утопії» [11, с. 134].

Уникаючи надмірної суб'єктивності, Леся Українка у критичних статтях активно послуговувалася імпліцитними формами вираження авторського «я». Зокрема, дослідниця використовує займенники 1-ої особи в непрямих відмінках з узагальненим або неозначено-особовим значенням. Наприклад: *«Учений скаже **нам**, чи певні ті шляхи, чи справді доведуть вони до визначеної мети; публіцист оцінить, чи справедливі вони та чи корисна й сама мета; але тільки белетрист і поет можуть **нам** розказати про терни та квітки нових шляхів, про світло й плями нових світачів»* [11, с. 181].

Почасти авторська присутність виражена за допомогою форм дієслів, зокрема в односкладних реченнях, напр.: *«...отже, **обмежуюся** нарисом тільки одного, досі найпродуктивнішого напрямку, а власне соціальної драми...»* [11, с. 264].

Зауважимо, крім займенників 1-ої особи та інших лексико-граматичних засобів персоніфікації автора, Леся Українка послуговувалася також метатекстовими одиницями. Особливу увагу привертають вставні конструкції, семантична та структурна відокремленість яких робить їх ще більш комунікативно важливими. Такі метатекстові одиниці допомагають передати авторську оцінку інформації (**правда, дійсно, певне, цікаво, справді, зрештою, на щастя, на жаль**), а головне – структурно організовують частини тексту (**як відомо, як уже сказано, таким способом, отже, врешті, нарешті** та ін.). Уживаючи їх, авторка заздалегідь регулює сприймання тексту – наголошує на стрижневих елементах, змушує читача робити паузи, щоб осмислити й підсумувати окремі «порції» інформації, висловлює власне ставлення до повідомлюваного. Наприклад: *«Хоча, **звісно**, кому дорогий ідеал, той мусить тим більше дбати про чистоту і боронити його від профанування через людську «практичність»* [11, с. 171]; *«**Можже**, наш український гумор обійшовся б без тої нетовченої солі, що пересипає грубо всі наші часописи...»* [11, с. 245]; *«**Отже**, початок буковинської літератури був зовсім вільний від впливу тогочасних галицьких та українських авторитетів і єдиними взірцями для народного буковинського писателя були тільки – буковинська природа та народна поезія»* [11, с. 253].

Варто зазначити, що специфіка науково-публіцистичного викладу, прагнення донести інформацію до читача дозволяють зробити вставні конструкції емоційно й експресивно насиченими. Зокрема, індивідуальність автора, його ставлення до предмета обговорення передають у тексті конструкції, змістом яких є суб'єктивні почуття, враження дослідника. Наприклад: *«Ми готові цьому вірити, але **шкода**, що нам це тільки розказано, а не показано, як годилось би в белетристичному оповіданні»;* *«Раз тільки, на закінчення, автор спробував дати живу сценку, та й та вийшла, **на жаль**, непевного смаку»* [11, с. 178]; *«**На щастя**, є ще дорога твердого переконання, оснований на критиці, та гаряча, ненаситна жадоба пізнання дальшої правди»* [11, с. 236–237]. Зрозуміло, що

суб'єктивність викладу посилена не лише відповідними метатекстовими одиницями, а й авторською модально-експресивною оцінністю.

Особливої ваги Леся Українка надавала обґрунтуванню висловлених нею зауважень, тому часто в статтях знаходимо своєрідні відступи, що пояснюють ставлення авторки до критики, праці науковця, письменника тощо. Наприклад: *«Ніхто не повинен одхрещуватися від щирої, хоч і суворої критики, та тільки всякий, хто уважає себе дорослим, не може мовчки приймати проповіді – «научки» а la Толстой, і ставлення собі в приклад зовсім неавторитетних людей»* [11, с. 18]. Зауважимо, переважають розмовні, емоційно забарвлені конструкції, пов'язані з авторською лінією.

Роздуми Лесі Українки про діяльність науковця, письменника сповнені поваги та співчуття (!) до колег, напр.: *«Справжній учений чоловік тяжко працює, доходячи розумом до правди, скільки книжок мусить він перечитати, скільки розумних речей переслухати, скільки чужих мов навчитися, щоб розуміти усі книжки, які потрібні для його науки. Часто губить він своє здоров'я, ночей не досипляючи за наукою, трудячи очі над писанням та читанням або над розгляданням дрібнесеньких звірят, рослин та порохів (бо й вони для науки потрібні!)»* [11, с. 191]. Очевидно, такі відступи посилюють ефект присутності автора в тексті літературно-критичної статті, створюючи певне емоційно-експресивне забарвлення, зокрема за допомогою морфемних, лексичних, граматичних і синтаксичних засобів.

Поширений спосіб імпліцитного вираження авторського «я» в досліджуваних текстах – використання питально-риторичних конструкцій. Наприклад: *«Та й чи не смішно було б, якби одна мавпа мала претензію навчити інших мавп розуміти людську мову, сама її не тямлячи, а дикун або варвар узявся б «популяризувати» яке-небудь «остатнє слово» нашої науки?»* [11, с. 158]; *«Коли ж розвіється отой кошмар? Коли з'явиться щирий мистець і покаже нам «на незмінному ґрунті» нові, справжні картини, повні художньої правди і нерозлучної з нею краси?»* [11, с. 179].

Варто зауважити, що літературно-критичні статті Лесі Українки вирізняються також активним функціонуванням форми запитань і відповідей, які створюють діалогічність викладу. Наприклад: *«Що ж тут зостається мистецтву? Стати декорацією, стилізувати форми створінь природи, наслідувати світляні ефекти, бавити погляд і слух ситих, спокійних, загоджених людей»* [11, с. 169]. Такі конструкції не лише імітують діалог автора з читачем, забезпечуючи максимальну ефективність комунікації, а й приховано виражають присутність автора в тексті.

Досліджувані тексти відзначаються ще й тим, що містять значну кількість фразеологічних конструкцій. Зокрема, Леся Українка почасти використовує прислів'я та приказки, а також їх трансформації, напр.: *«Чия сила, того й воля. На чиему возі їдеш, того й пісню співай»* [11, с. 12]; *«Вашими б ... устами та мед пити!»* [11, с. 20]; *«...що з воза впало – пропало!»* [11, с. 23]; *«Не такий чорт страшний, як його малюють...»* [11,

с. 235]. За допомогою фразеологізмів науково-публіцистичний текст наповнюється емоційністю й оцінністю, що посилює вияв авторського «я».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, авторська присутність у літературно-критичних працях Лесі Українки виражена двома формами: експліцитно та імпліцитно, проте домінують непрямі форми. Із-поміж відкритих форм мовностилістичного вияву «я» автора перевагу надано займенникам 1-ої особи однини та множини, що зумовлюють публіцистичність та емоційність викладу. Серед непрямих способів вираження авторської присутності найуживаніші метатекстові одиниці, що передають оцінку інформації. Вибір форм вираження авторського «я» зумовлено не лише жанром, а й загальноприйнятими в певній сфері спілкування вимогами для забезпечення ефективного комунікативного акту в площині «читач – автор».

У подальших дослідженнях варто простежити динаміку форм вираження авторського «я» в сучасних текстах різних стилів.

Список використаної літератури

1. Алексієнко Л. А. Науковий текст і його автор / Алексієнко Л. А. // Українське мовознавство. – К., 1985. – Вип. 13. – С. 122–126.
2. Бариш І. Л. Етнолінгвістичні аспекти наукової комунікації / Бариш І. Л. // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 21–31.
3. Богдан С. К. Языковые средства выражения авторского комментария в научном тексте : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.02 / С. К. Богдан. – К., 1988. – 24 с.
4. Гнатюк Н. Г. Структурно-семантичні особливості авторської передмови в англійській науковій літературі XVIII ст. / Н. Г. Гнатюк // Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 64–67.
5. Гнатюк Н. Г. Емоційна функція авторського «я» у передмовах до наукових трактатів / Н. Г. Гнатюк // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 51–55.
6. Емельянова О. Н. Авторская речь / О. Н. Емельянова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной ; члены редколлегии : Е. А. Баженова, М. П. Котюрова, А. П. Сковородников. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. С. 13–14.
7. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса, 1991. – 122 с.
8. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 39–44.
9. Непийвода Н. Ф. Автор наукового твору : Спроба психологічного портрета / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11–23.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
11. Українка Леся. Твори : в 10 т. / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1965. – Т. 8. – 382 с.

Левчук Ирина. Лингвостилистическое проявление авторского «я» в литературно-критических работах Леси Украинки. В статье рассматривается специфика лингвостилистического проявления авторского «я» в литературно-критических работах Леси Украинки. Проанализированы две формы выражения авторского присутствия: эксплицитная и имплицитная, в частности, установлено доминирование косвенных средств. Было установлено, что среди открытых форм

лингвостилистического проявления «я» автора преимущество предоставляется местоимениям 1-го лица единственного и множественного числа, которые обуславливают публицистичность и эмоциональность изложения. Особое внимание сосредоточивается на метатекстовых единицах, которые передают оценку информации, как наиболее употребляемых среди косвенных способов выражения авторского присутствия. Доказано, что выбор форм выражения авторского «я» обуславливается не только жанром, но и общепринятыми в определенной сфере общения требованиями для обеспечения эффективного коммуникативного акта в плоскости «читатель – автор».

Ключевые слова: коммуникативный акт, коммуникативное поведение, авторское «я», метатекстовые единицы, эксплицитное / имплицитное средство выражения.

Levchuk Iryna. Stylistic Manifestation of Author's «I» in Lesya Ukrainka's Literary and Critical Works. This article deals with the peculiarities of stylistic manifestation of author's «I» in Lesya Ukrainka's literary and critical works. Two forms of author's presence expression explicit and implicit have been analyzed. The dominance of indirect means have been identified. It has been revealed that among the open forms of stylistic representation of «I» prevail the pronouns of the first person singular and plural. They predetermine the publicist and emotionality of content. Great attention is devoted to the metatextual units which convey the evaluation of the information. Metatextual units are the most frequently used elements which demonstrate the expression of author's «I». It has been investigated that the choice of expression of author's «I» is predetermined not only by the genre but also by commonly accepted demands in definite spheres of communication. It provides the effective communicative act between the author and the reader.

Key words: communicative act, communicative behavior, author's «I», metatextual units, explicit and implicit means of expression.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2014